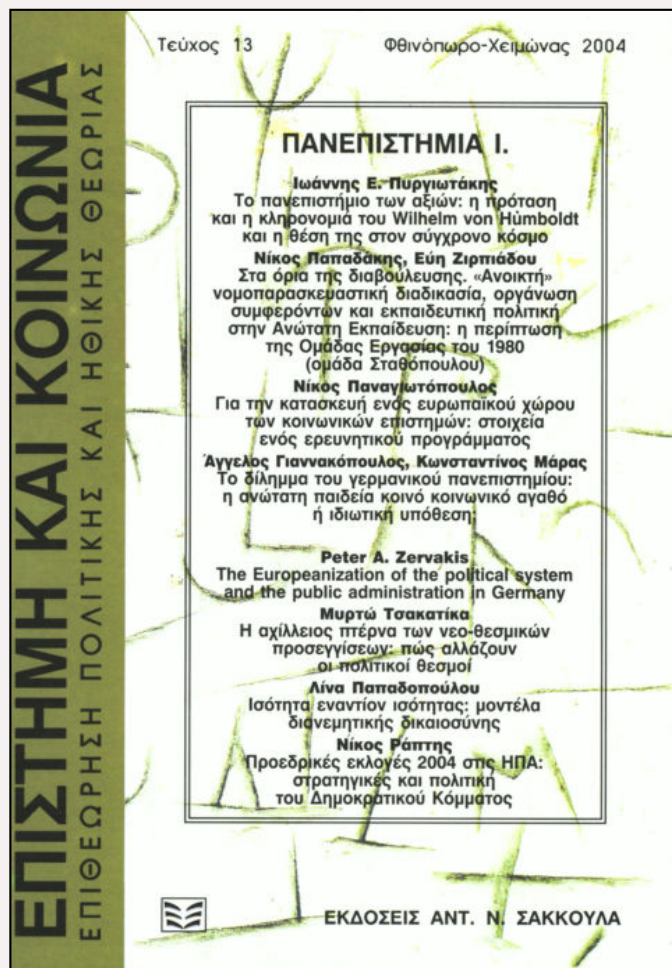

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τομ. 13, 2004

Joachim Fest, *Begegnungen. Über nahe und ferne Freunde* (Συναντήσεις. Για κοντινούς και μακρινούς φίλους)

Γεωργιάδου Βασιλική

<http://dx.doi.org/10.12681/sas.584>

Copyright © 2015

To cite this article:

Γεωργιάδου, Β. (2015). Joachim Fest, *Begegnungen. Über nahe und ferne Freunde* (Συναντήσεις. Για κοντινούς και μακρινούς φίλους). *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 13, 233-239. doi:<http://dx.doi.org/10.12681/sas.584>

ενδιαφέρονται για τα προβλήματα της ιστορίας, της κοινωνίας, της πολιτικής τα οποία δεν αντιμετωπίζονται με τις παραδοσιακές μεθόδους και, ίσως, να έχουν αγνοηθεί από τις κατά καιρούς κρατούσες σχολές. Το γεγονός ότι η ελληνική μετάφραση δεν διευκολύνει πάντοτε την κατανόηση των σύνθετων αναλύσεων που οι συγγραφείς μας προσφέρουν, δεν πρέπει να αποτρέπει τους ενδιαφερόμενους. Με λίγη περισσότερη προσπάθεια θα καταφέρουν να το διαβάσουν. Για όσους, όμως, έχουν την ευχέρεια της αγγλικής γλώσσας παραπέμπουμε στο πρωτότυπο: *The Invention of Tradition*, edited by Eric Hobsbawm and Terence Ranger. Cambridge University Press, 1983. Σημειωτέον ότι, ως το 1999, το βιβλίο αυτό είχε γνωρίσει 13(!) ανατυπώσεις.

Ηλίας Κατσούλης

Joachim Fest, *Begegnungen. Über nahe und ferne Freunde* (Συναντήσεις. Για κοντινούς και μακρινούς φίλους), Εκδόσεις Rowohlt, Αμβούργο 2004, 383 σελ.

Ο Joachim Fest είναι γνωστός στη γερμανική και την ευρωπαϊκή δημοσιότητα με την ιδιότητα του δημοσιογράφου και από τη θητεία του, επί μία εικοσαετία (1973-93), ως εκδότης της μεγάλης σε κυκλοφορία και ακόμη μεγαλύτερης σε δύναμη και πολιτική επιρροή συντηρητικής γερμανικής εφημερίδας *Frankfurter Allgemeine* (FAZ). Στην επιστημονική κοινότητα ο Fest εισήλθε, πάντως, νωρίτερα, ήδη το 1963-64 με την ολοκλήρωση της διδακτορικής του διατριβής με θέμα *Το Πρόσωπο του Τρίτου Ράιχ* – μια μελέτη που αναφερόταν στο ηγετικό πολιτικό προσωπικό του ολοκληρωτικού κράτους των Ναζί.¹ Επρόκειτο για μια εξαιρετική μελέτη γραμμένη, όμως, σε ‘ασυνήθιστα ψυχρό τόνο’, σχολίασε τότε με ανάμικτη διάθεση η κριτική. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, αφενός, επαινούσε τον συγγραφέα για την ικανότητά του να αναλύει με συναισθηματική απόσταση και, βέβαια, με πνευματική επάρκεια και ιδιαίτερη πρωτοτυπία ένα τόσο φορτισμένο αντικείμενο κάτι λιγότερο από μια εικοσαετία μετά την πτώση του ναζιστικού καθεστώτος. Αφετέρου, όμως, εξέφραζε την απορία της για το εάν ‘ο γερμανικός λαός είναι ώριμος’ αλλά και εάν θα έπρεπε, ακολουθώντας τα μονοπάτια που του υποδείκνυε η ιστορική έρευνα και οι ερμηνευτικές απόψεις που αυτή αναδείκνυε, να αποστασιοποιηθεί εν τέλει από το βίωμα του εθνικοσοσιαλισμού.

Με την απόσταση των σαράντα και πλέον χρόνων που χωρίζει *Το Πρό-*

σωπο του Τρίτου Ράιχ από τις Συναντήσεις, οι οποίες σημειωτέον είναι γραμμένες σε έναν έντονα προσωπικό και συναισθηματικό τόνο, ο συγγραφέας σε πρόσφατη συνέντευξή του (*Die Zeit*, 7.10.2004) απαντά εμμέσως πλην σαφώς στους κριτικούς σχολιαστές του εκφράζοντας την άποψη ότι 'προφανώς, οι Γερμανοί ήταν ώριμοι' για συναισθηματικά αποστασιοποιημένες αναλύσεις του εθνικοσοσιαλιστικού παρελθόντος, άρα και για ιστορικές προσεγγίσεις της προσωπικότητας του Hitler. Στην παραγωγή τέτοιου είδους προσεγγίσεων συνέβαλε και ο ίδιος ο Fest με τη συγγραφή μιας μεγάλης βιογραφίας για τον Hitler (1973)² –ίσως της καλύτερης και εγκυρότερης από όλες τις υπάρχουσες, σύμφωνα με τους ιστορικούς John Lukacs και Gerhard Schreiber.³ Η ποιότητά της οφείλεται στην 'ικανότητα του συγγραφέα για βαθυστόχαστες και ευρύτατες ερμηνείες', έγραψε επαινετικά για το βιβλίο ο κατ' εξοχήν ειδήμων του εθνικοσοσιαλισμού, καθηγητής πολιτικής επιστήμης και σύγχρονης ιστορίας, Karl Diedrich Bracher (*Die Zeit*, 12.10.1973). Παρότι, στο μεταξύ, ο Hitler έγινε αντικείμενο ανάλυσης όσο ίσως καμία άλλη μορφή της ιστορίας, ο Fest εξακολουθεί να θεωρεί ότι 'ο ίδιος ο Hitler δεν απόκτησε ποτέ ιστορικά χαρακτηριστικά', παρέμεινε 'σύγχρονός μας', γι' αυτό και 'εισχωρεί κατά έναν όλο και πιο διαπεραστικό τρόπο στην εποχή μας'. Η σκιά του Hitler, σε συνδυασμό με την εξακολουθητική 'δαιμονοποίησή' του, πέφτει βαριά πάνω στις μεταπολεμικές γενιές των Γερμανών γεμίζοντας με ενοχές, οργή, απώθηση ή και υπεκφυγή από το παρελθόν τις επιμέρους βιογραφίες.

Στις Συναντήσεις ο Fest σκιαγραφεί ελλειπτικά τα πορτρέτα δεκατεσσάρων 'κοντινών και μακρινών φίλων' του, κοινό σημείο των οποίων είναι ότι όλοι, ως παιδιά ή νέοι, βίωσαν (υπέστησαν ή υπέφεραν) τα 'χρόνια του Hitler'. Για όλους το τραυματικό βίωμα του εθνικοσοσιαλισμού έγινε ένα 'βίωμα-αρχέτυπο',⁴ που προσδιόρισε την κατοπινή τους διαδρομή. Μέσα από τα πορτρέτα των φίλων του ο συγγραφέας αγγίζει ξανά ένα από τα κεντρικά θέματα που απασχόλησαν τόσο την επιστημονική του έρευνα όσο και τα δημοσιογραφικά του κείμενα. Πρόκειται για τις πολύμορφες και πολυεπίπεδες επιπτώσεις του εθνικοσοσιαλισμού αλλά και για τη συνειδητοποίηση –την οποία, όπως ο ίδιος ομολογεί, κατέκτησε σταδιακά, εν τέλει, με τη συγγραφή του συγκεκριμένου βιβλίου–, ότι η εξουσία που άσκησε ο Hitler 'τουλάχιστον στη δική (τ)ου γενιά' υπήρξε 'καταλυτική'. Στις βιογραφικές στιγμές των 'κοντινών και μακρινών φίλων' που σκισάρει ο Fest αυτές οι επιπτώσεις γίνονται εμφανείς. Κυρίως γίνεται εμφανής μια 'διχαστική δύναμη' που προκύπτει μέσα από την καταλυτική επίδραση της χιτλερικής /εθνι-

κοσοσιαλιστικής εξουσίας. Στο πορτρέτο της πολιτικής φιλοσόφου Hannah Arendt και του (κατοπινού) μέλους της RAF Ulrike Meinhof αναδεικνύονται έντονες οι εσωτερικές αντιφάσεις, αποτέλεσμα, ακριβώς, μιας τέτοιας δύναμης που διαπερνά τις δύο, κατά τα άλλα τόσο διαφορετικές, βιογραφίες.

Η Arendt, ως γερmano-εβραία, ενσαρκώνει τον ιδεότυπο των θυμάτων του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος γι' αυτό, εξάλλου, το 1933 εγκαταλείπει τη Γερμανία του Hitler. Ο Fest μας υπενθυμίζει κάτι που η ίδια συνήθιζε να λέει ότι, δηλαδή, τόσο στις ΗΠΑ όπου μετανάστευσε, όσο και στη Γερμανία όπου γεννήθηκε, μεγάλωσε και σπούδασε, ήταν 'το κορίτσι από τα ξένα' –απλώς στη Γερμανία ήταν 'λίγο λιγότερο ξένη από ό,τι στην Αμερική'. Η ίδια ανήκει, ωστόσο, στα θύματα όχι μόνο του εξολοθρευτικού αντισημιτικού εθνικοσοσιαλισμού, αλλά και των 'πνευματικών' θυτών του καθεστώτος των Ναζί, εκείνων δηλαδή που από διανοητική πλάνη (χωρίς να αποκλείεται, εδώ, και η προσωπική τους αδυναμία) διέγνωσαν στον εθνικοσοσιαλισμό 'αλήθεια και μεγαλείο'. Η παραπάνω ομολογία αποδίδεται στον M. Heidegger και χαρακτηρίζει την προσωρινή ταύτισή του με τον Hitler και το εθνικοσοσιαλιστικό κράτος, κυρίως, όμως, τη μέχρι τέλους αμετανόητη εμμονή στην απώθηση της προσωπικής ευθύνης για την πλάνη του, όπως επικριτικά και απαξιωτικά επισημαίνει ο J. Habermas.⁵ Η έντονη πνευματική επικοινωνία και η ιδιαίτερη προσωπική σχέση της Arendt με τον Heidegger, τόσο πριν όσο και μετά τον πόλεμο, η οποία περιγράφεται λεπτομερειακά (ίσως περισσότερο από όσο χρειαζόταν) από τον Fest, εξελίχθηκε, εν τέλει, σε μια σχέση θύματος και θύτη. Για τον θύτη-Heidegger, όμως, τα θύματα φέρουν τα ίδια μερίδιο της ευθύνης για ό,τι έχουν υποστεί, εφόσον δεν έχουν αντιδράσει εγκαίρως σε αυτό που θα (τους) συμβεί! Η Arendt, που υπήρξε ένα από τα *διπλά θύματα* του εθνικοσοσιαλισμού, θα γράψει για τον Heidegger, μετά τη *συνάντησή* τους το 1949, απαλλάσσοντάς τον, στην ουσία, από το βάρος να αναλάβει ο ίδιος μόνος την ευθύνη της δικής του πλάνης: Η συνάντηση αυτή 'ήταν η επιβεβαίωση μιας ολόκληρης ζωής. Αν την είχα αποφύγει θα ήταν σαν να πέταγα τη ζωή μου'. Στις *Αναμνήσεις* (της) 1950-1973⁶ η Arendt δικαιολογεί την ανεκτικότητά της απέναντι στον Heidegger, αν και επισημαίνει ότι στο επίπεδο της φιλοσοφικής σκέψης ο ίδιος 'είχε άδικο'. Καθώς, ωστόσο, ο εθνικοσοσιαλισμός δεν ήταν ξένος στην εποχή του, θα μπορούσαμε να υποστούμε την εγγύτητά του και να προκληθούμε από εκείνο που έκρυβε.⁷

Στην περίπτωση της Meinhof η καταλυτική επίδραση της χιτλερικής εξουσίας εμφανίζεται στον 'διπλό χαρακτήρα' του κατοπινού μέλους της RAF. Ο

Fest, που πρωτοσυναντήθηκε μαζί της στις αρχές της δεκαετίας του 1960, όταν η Meinhof ήταν ακόμη επιφυλλιδογράφος στο μαχητικό αριστερό φοιτητικό περιοδικό *Konkret*, την περιγράφει ως ένα άτομο που διακρινόταν αφενός μεν από ιδεολογική ακαμψία και αυστηρότητα –μπροστά σε ένα άδειο φύλλο χαρτιού έχανε κάθε έννοια λογικής, σημειώνει ο συγγραφέας⁸– αφετέρου, όμως, από την επιθυμία για απόλαυση της ζωής –‘σήμερα δεν μιλάμε’ είπε στον Fest χορεύοντας με εναλλασσόμενους παρτενέρ σε ένα πάρτι στο Αμβούργο το 1964, στην κοσμική ζωή του οποίου συμμετείχε ενεργά. Για να προσθέσει την αμέσως επόμενη στιγμή απευθυνόμενη στον Fest: ‘Δεν θα μου ξεφύγετε’. Στα ερωτήματα προς τον ιστορικό Fest σχετικά με τα γεγονότα του 1933 που οδήγησαν στην κατάλυση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, όπως και σχετικά με λεπτομέρειες του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος, ο Fest σημειώνει εξομολογητικά (αν και με κάποια δόση αβεβαιότητας όσον αφορά την ορθότητα του ισχυρισμού του) ότι είχε την εντύπωση ότι η Meinhof ενδιαφερόταν λιγότερο για πληροφορίες και επεξηγήσεις προκειμένου να κατανοήσει τα ιστορικά συμβάντα και τις εξελίξεις. Περισσότερο φαινόταν να την απασχολεί η συγκρότηση ‘κινήτρων δικαιολόγησης πράξεων πολιτικής βίας’ που ως σχέδιο είχε, ήδη από τότε, κατά νου στρεφόμενη, λίγο αργότερα, μετωπικά εναντίον της μεταπολεμικής αστικής Δημοκρατίας της Βόννης. Η άποψη του Fest ότι ο Hitler δεν απόκτησε ιστορικά χαρακτηριστικά, επιβεβαιώνεται στην περίπτωση της Meinhof, η οποία αντιμετώπιζε την πολιτική τάξη της μεταπολεμικής Γερμανίας απλώς ως ένα πιο ‘περίεχνο’ ομοίωμά του και το μεταπολεμικό κράτος του Adenauer ως ένα μεταμφιεσμένο κράτος των Ναζί: ‘Δεν χρειάζεται παρά να ξύσει κανείς λίγο την επιφάνεια αυτής της υπέροχης δημοκρατίας για να πέσει πάνω στο παλιό και γνωστό κράτος των στρατοπέδων συγκέντρωσης’, ομολογεί με ειρωνεία στον Fest. Για τον Fest η Meinhof και η ‘αποχώρησή της από τα οικεία’ –το πέραςμα στην παράνομη δράση ως μέλος της RAF– γύρω στα 1970 δεν ήταν παρά το αποτέλεσμα της ‘απόγνωσης της σκέψης’ ενός ανθρώπου που στερούνταν μηχανισμών άμυνας, αποκομμένου από την πραγματικότητα και φορτωμένου με μια ιδεαλιστικά στρεβλή εικόνα του κόσμου, εξ ονόματος των ορθών στόχων του οποίου θεωρούσε ότι ‘μπορούσε και, μάλιστα, έπρεπε να δώσει τα πάντα’.

Στο βιβλίο του Fest, πέραν της Arendt και της Meinhof, σκισάρονται τα πορτρέτα σημαντικών διανοουμένων, ατόμων από τον χώρο της επιστήμης, της τέχνης και του πολιτισμού, όπως: του δημοσιογράφου των εφημερίδων *Observer* και *Die Welt* και συγγραφέα –μεταξύ άλλων– βιβλίων για το ‘Φαι-

νόμενο Hitler' Sebastian Haffner, του καθηγητή πολιτικής επιστήμης και θεωρητικού του κράτους Dolf Sternberger, του τεχνοκριτικού και εκδότη Wolf Jobst Siedler, του καθηγητή ιστορίας Golo Mann, γιου του Thomas Mann, του μουσικολόγου και τεχνοκριτικού Joachim Kaiser, του άγγλου ιστορικού Hugh R. Trevor-Roper, του δημιουργού και εκδότη του περιοδικού *Der Spiegel* R. Augstein, κ.ά. Όπως ο ίδιος ο συγγραφέας αναφέρει, πρόκειται για άτομα μεταξύ τους διαφορετικά που, ωστόσο, τον 'επηρέασαν στη σκέψη και τις αρχές' του. Η κριτική, πάντως, έχει σχολιάσει ποικιλοτρόπως τη συμπερίληψη της Meinhof σε αυτήν τη συλλογή. Τελικώς, η Meinhof υπήρξε προφητική: ακόμη και σαράντα χρόνια μετά ο Fest 'δεν της ξέφυγε'. Όσον αφορά τις αιτίες αυτής της εγγύτητας, δεν είναι μόνο 'το ιδιότυπο ρομάντζο μεταξύ ενός αστού και μιας επαναστάτριας', που με ευαισθησία περιγράφεται από τον συγγραφέα. Οι συγκρούσεις που εμφανίζονται στις *Συναντήσεις* του Fest με τη Meinhof 'συμπυκνώνουν, ίσως, την κατεξοχήν σύγκρουση που έχει να επιδείξει η Ομοσπονδιακή Γερμανία'.⁹ Πρόκειται για μια σύγκρουση μεταξύ της κατεστημένης τάξης πραγμάτων που οικοδόμησε τη μεταπολεμική Γερμανία και των πραγμάτων που εμφανίζονται με τις ιδέες και τα κινήματα 'νέας πολιτικής' στη μετάβαση της χώρας προς τη μεταβιομηχανική εποχή (τέλη της δεκαετίας του 1960 και αρχές εκείνης του 1970).

Σκιτσάροντας τα πορτρέτα των 'κοντινών και μακρινών φίλων' του με τη γνωστή γλωσσική μαεστρία που διακρίνει πάντα τη γραφή του (έχει επαινεθεί γι' αυτό πολλές φορές), ο συγγραφέας, στην πραγματικότητα, ανασυνθέτει στιγμές της πολιτικής και πνευματικής ιστορίας της ΟΔΓ. Η δημιουργία της μετά τον πόλεμο υπήρξε το αποτέλεσμα διάσπασης και διαίρεσης, αλλά και της συντήρησης στο εσωτερικό της των παλιών συγκρούσεων από την εποχή της Γερμανικής Αυτοκρατορίας και της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Ισχυρές κοινωνικές-ταξικές και πολιτισμικές-θρησκευτικές συγκρούσεις ('διαιρετικές τομές') αποτέλεσαν τη βάση για τη δημιουργία του πολιτικο-κομματικού συστήματος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Η αυταρχική δημοκρατία της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου αποτέλεσε, ωστόσο, το έναυσμα για την εμφάνιση του φοιτητικού και, στη συνέχεια, του οικολογικού κινήματος, γεγονός που ριζοσπαστικοποίησε τις κοινωνικο-πολιτικές δομές και, σταδιακά, διέυρνε το πολιτικο-κομματικό σύστημα με την προσθήκη της περιβαλλοντικής συνιστώσας ως στοιχείου της πολιτικής διακυβέρνησης και του Πράσινου Κόμματος ως του τέταρτου κόμματος –μαζί με το CDU/CSU, το SPD και το FDP– στην ομοσπονδιακή Βουλή (1983). Ιδίως

μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου και την επανένωση των δύο Γερμανιών, παλιές και νεότερες διαιρετικές τομές δείχνουν να εξαντλούνται και να ατονούν. Από την εκλογική αναμέτρηση του 1998 και μέχρι σήμερα ο κυβερνητικός συνασπισμός Σοσιαλδημοκρατών και Πρασίνων έφερε κυριολεκτικά στην κυβέρνηση και στην αντικαγκελαρία πρώην ριζοσπαστικά στελέχη του φοιτητικού και περιβαλλοντικού κινήματος (κορυφαίο παράδειγμα, ο Joschka Fischer). Με τη συνεργασία Σοσιαλδημοκρατών και Πρασίνων αποδεικνύεται με τρόπο σαφή ότι, πλέον, η συναίνεση δεν είναι μια εξ ανάγκης κατασκευασμένη συμβίωση αντιπάλων, όπως έγινε στη διάρκεια του Μεγάλου Συνασπισμού Χριστιανοδημοκρατών/Χριστιανοκοινωνιστών και Σοσιαλδημοκρατών (1966-69), αλλά μπορεί να αποτελέσει μια πολιτικο-κομματική επιλογή. Ή, για να το διατυπώσουμε διαφορετικά, επειδή κόμματα, πολιτικές και πολιτικοί στην ΟΔΓ έχουν συγκλίνει αρκετά, μπορεί, πράγματι, στην παρούσα συγκυρία, στην οποία πολιτικές-θεσμικές τομές και η αναδιοργάνωση του κοινωνικού κράτους εμφανίζονται ως το μεγάλο ζητούμενο, από τη συνάντησή τους (και όχι από τον μετωπικό ανταγωνισμό τους) να προέλθει μια αποτελεσματική πολιτική πρόταση.

Βασιλική Γεωργιάδου

Σημειώσεις και Βιβλιογραφικές αναφορές

1. Joachim Fest (1964). *Das Gesicht des Dritten Reiches*. München.
2. Joachim Fest (1973). *Hitler. Eine Biografie*. Frankfurt a.M.-Berlin. Το βιβλίο, εμπλουτισμένο με νέα εισαγωγή, επανεκδόθηκε το 1995.
3. Βλ., σχετικά, John Lukacs (1999). *Ο Χίτλερ της Ιστορίας*. Μτφ. Γ. Κουσούνελος. Αθήνα: Ενάλιος, σελ. 48-50 και υποσ. 33.
4. Η παρατήρηση είναι του Wilhelm von Sternburg, 'Im Widerspruch zum Zeitgeist', βιβλιοκριτική των *Συναντήσεων* στο *Die Zeiliteratur*, Οκτώβριος 2004, σελ. 67.
5. Βλ., σχετικά, Jürgen Habermas (1986). *Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, σελ. 184.
6. Hannah Arendt (2002). *Denktagebuch 1950-1973*, τόμ. 2. Hrsg. v. U. Ludz και I. Nordmann. München-Zürich: Piper.
7. Επιχειρηματολογώντας σε ένα διαφορετικό επίπεδο, ο ιστορικός Lukacs (ό.π., σελ. 62) καταλήγει ουσιαστικά στην ίδια διαπίστωση, κάνοντας λόγο για 'αναμφισβήτητη ταύτιση του Χίτλερ και του γερμανικού λαού στη δεκαετία του 1930'. Επισημαίνει, πάντως, ότι η χρήση της λέξης 'ταύτιση' 'είναι πολύ έντονη', εμμένει ωστόσο σε αυτήν διότι κάποια άλλη θα ήταν 'πολύ ασθενική'.
8. Η διατύπωση είναι από συνέντευξη του Fest στην εφημερίδα *Die Zeit* (7.10.2004).

9. Αναφέρεται από τον A. Cammann, 'Apologie der Bürgerlichkeit. Joachim Fest Erinnerungen an Weggefährten', *Neue Gesellschaft. Frankfurter Hefte*, 10/2004: 70.

Παναγιώτης Καρκατσούλης, *Το κράτος σε μετάβαση. Από τη 'διοικητική μεταρρύθμιση' και το 'νέο δημόσιο μάνατζμεντ' στη 'διακυβέρνηση', σειρά: Πολιτική στον 21ο αιώνα, επιμέλεια σειράς: Ηλίας Κατσούλης, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2004.*

Το βιβλίο του Π. Καρκατσούλη παρουσιάζεται σε μια συγκυρία η οποία διαμορφώνει, από μόνη της, την ανάγκη για μια συνολική αποτίμηση της έως τώρα πορείας των διοικητικών μεταρρυθμίσεων. Στα γνωστά στοιχεία της –την 'ύστερη νεωτερικότητα', το συμβατικό 'τέλος' της ιστορίας και την έκταση της παγκοσμιοποίησης–, προστέθηκε η νέα παγκόσμια κατάσταση μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001, 'υποχρεώνοντας' σε έναν συνολικό επαναπροσδιορισμό του κράτους και της δημόσιας εξουσίας.

Η διεθνής και ημεδαπή βιβλιογραφία έχει έναν έντονα αποσπασματικό χαρακτήρα, αφού εστιάζει είτε σε επιμέρους μεταρρυθμίσεις είτε σε συγκεκριμένες όψεις της συγκυρίας. Η ελληνική βιβλιογραφία για τις μεταρρυθμίσεις, ειδικότερα, επιμερίζεται μεταξύ δύο τάσεων: η πρώτη, εκκινώντας από την *ελληνική εμπειρία* εφαρμογής των διοικητικών μεταρρυθμίσεων, διαμορφώνει μια κριτική –και, εν πολλοίς, αρνητική– στάση απέναντι στις διοικητικές αλλαγές και τον μετασχηματισμό των σχέσεων και των ορίων εξουσίας ανάμεσα στο κράτος, την αγορά και τους πολίτες· η δεύτερη τάση παρακολουθεί το 'τέλος της νεωτερικότητας' που, με τόσο απόλυτη σιγουριά, έχουν επισημάνει οι θεωρητικοί της 'μετανεωτερικότητας' συσσωρεύοντας έννοιες αμφίβολης καθαρότητας και διαμορφώνοντας έναν αμφίσημο λόγο ο οποίος, ενώ προσπαθεί να νοηματοδοτήσει τη νέα πραγματικότητα, την ίδια στιγμή στέκει αμήχανος μπροστά στον κόσμο που αλλάζει. Το υλικό του *Κράτος σε μετάβαση* αποτελεί το προϊόν πολυετούς θεωρητικής και πρακτικής διαδρομής του συγγραφέα στον χώρο των διοικητικών επιστημών.

Στο έργο του Καρκατσούλη, ο προβληματισμός που αναπτύσσεται γύρω από τη μεταρρυθμιστική διαδικασία, αποφεύγει τόσο τον σκόπελο της κριτικής άρνησης και της συλλήβδην ακύρωσης του μεταρρυθμιστικού φαινομένου, όσο και τη σχετικιστική αυθαιρεσία της ερμηνείας του νέου ρόλου του κράτους με όρους υποκειμενικότητας. Το εγχείρημα δεν είναι σε καμία περίπτωση εύκολο, ακριβώς λόγω της πολυπλοκότητας του φαινομένου και